

**Сатиричні традиції М.Гоголя у ранній малій прозі В.Винниченка
(на матеріалі оповідання «Антерпреньор Гаркун-Задунайський»)**

Могутній художній геній М.В.Гоголя мав значний вплив на творчість багатьох значних письменників, різних за світоглядними та естетичними принципами і поглядами. Причому цей вплив не тільки не обмежувався хронологічно, але й виходив за межі російської літератури. Серед когорти визначних українських митців слова кінця XIX–початку XX століть одне з чільних місць належить В.К.Винниченкові (1880–1951). Його багатопроblemна і різножанрова художня спадщина, репрезентована оповіданнями, повістями, романами, драматичними творами, публіцистикою, як слушно зазначали критики, письменники-сучасники (Леся Українка, М.Коцюбинський, І.Франко), літературознавці пізнішого часу, вивела вітчизняне красне письменство на світові обрії.

Соціально-критичне ставлення до дійсності, гуманістичне спрямування концепції світу й людини, широкий діапазон комічного, болісні пошуки ідеалу і спроби реалізації позитивної програми, виключне сатирично-викривальне обдуровання — усі ці риси гоголівського таланту були, безперечно, близькими до Винниченкового світорозуміння і гаряче ним сприймалися.

Всебічно й ґрунтовно проаналізувати гоголівські традиції у художній спадщині Винниченка — завдання для дослідника цікаве. Цієї проблеми торкалися дослідники, але вона настільки значна і серйозна, що потребує колективних зусиль.

Серед величезної кількості важливих соціальних, етичних та філософських проблем, порушених у малій прозі Винниченка, цікавим є показ становища провінційного мистецтва і його служителів. Саме розкриттю цієї теми письменник присвятив оповідання «Антерпреньор Гаркун-Задунайський» (1903). На нашу думку, спостерігаються певні риси типологічної близькості між художніми системами Гоголя та Винниченка на образно-тематичному і поетичному рівнях. Спробуємо їх виявити на матеріалі названого оповідання.

Як стверджує В.Панченко, у цьому творі Винниченка, «кажучи словами М.Євшана, розбивав «українофільське капище наших патріотів»...» Оповідання «Антерпреньор Гаркун-Задунайський» можна розглядати у контексті «боротьби генерацій» і відштовхування молоді від етнографічно-побутової традиції задля модерних художніх форм» [3, с.10–11]. Відомо, що М.Хвильовий використовував ім'я Гаркуна-Задунайського у памфлетах 1920-х років як символ нашого самовдоволеного хуторянства. А за свідченням П.Федченка, Винниченко «нерідко користувався прізвиськом Гаркун як називним визначенням

далеких від справжнього мистецтва ділків» [1, с.747]. Ці інтерпретації видаються нам слушними, але далеко не вичерпними.

Навіть при поверховому погляді стає очевидним, що точки дотику між гоголівським та винниченківським поетичними світами виявляються хоча б в окресленні художнього простору. Події у гоголівському «Ревізорі» і в «Мертвих душах» відбуваються у губернських містах NN, звідки «...хоч три роки скачи, ні до якої держави не доїдеш». У Винниченка місце дії рангом нижче—«невеличкий повітовий город N» [1, с.90]. Відсутність точних топонімів дозволяє в обох випадках розширити межі художнього узагальнення, спроектувати проблематику творів на всеросійський і загальноукраїнський рівень.

Образ оповідача, який репрезентує світоглядні й естетичні позиції автора, виписаний дуже детально. Очікувана зустріч з провінційним містечком N нагадує «старосвітські» картини Гоголя, на що прямо вказує Винниченко: «Ставала на очі навіть та «гостиница». Маленький, мабуть, будиночок, чистенький, гарненький; коло його садочок, квітки, метелики і таке інше; маленька кімнатка старосвітського ладу з дерев'яним ліжком і ситцевими завісками на вікнах; сусіди, сусідки, тихо, любо й затишно» [1, с.90-91]. Але ці мрії по-гоголівськи різко контрастують з реальністю. Назва готелю, який є частиною шинку, на нашу думку, не стільки сатирична, скільки сповнена глибокого трагізму. Образ брудної занедбанної халупи проєктується на образ бідної, знедоленої України: "Над дверима рундука, на яких біля клямки чорніла масна пляма од рук, висіла вивіска, що проказувала: "Номера для приезжающих "Малоросія". Стіни сеї "Малоросії" були облуплені; вікна, що дивились своїми зеленими од часу шибками на вулицю, наганяли якийсь сум і нудьгу. Чого її названо "Малоросією" і що в неї було "малоросійського"— невідомо. Хіба через те, що хазяїном її був жид і на двадцять хат навкруги не було ні одного "малороса" [1, с.93]. Винниченкова майстерність у доборі найвиразніших деталей інтер'єра, що несуть сугестивне навантаження, створюючи яскравий предметно—чуттєвий образ, свідчить про продовження ним реалістичних традицій його геніального попередника. У таких готелях жили гоголівські Хлестаков ("Ревізор") та Чичиков ("Мертві душі").

Гоголівське убоління за долю батьківщини знайшло гідне продовження у концептуальних поглядах на долю України Винниченка. Обидва письменники прагнули визволення продуктивних, творчих, кращих сил народу з-під влади "мертвих душ". Саме таку, сонну і відсталу, Україну сатирично висміює Винниченко, мріючи про її велике майбутнє.

Провінційність, побутова неупорядженість, бездуховність панують у безіменних містечках у творах обох класиків. Бруд фізичний, з сатиричною ущипливістю змальований Винниченком, виявляється у невибагливості смаків жителів, яких задовольняють п'єси типу "Люте серце, або ж Чотири смерті разом" драматурга Сьогобережного або "Она одна" Мансфельда. Апогеєм духовного убогства в оповіданні став епізод

п'яної гульні артистів після вистави. Дуже точно охарактеризував спосіб життя суспільства головний герой – антерпренер Гаркун–Задунайський: "N, знаете, такое болото, где лишний... как бы вам сказать, лишний голос в этом концерте, э... э... слышен сейчас же...Д–да!" Іронія оповідача "знімає" безнадійність цієї оцінки: "Певна річ, я був дуже вдячний йому за те, що він і мене прилучив до цього шановного концерту, але акустика цього болота була все-таки мало з'ясована" [1, с.97].

Образ головного героя – найбільш колоритний в оповіданні, тому його ім'я винесене у назву твору. На наш погляд, саме у способах творення цього персонажа особливо відчутне перегукування з Гоголем. Гаркун–Задунайський несе на собі відбиток середовища, у якому живе, – це один із засобів сатиричного викриття негативних соціально–психологічних типів у Винниченка, творчо сприйнятий від великого попередника. Домінуюча риса характеру виявляється у вчинках, висловлюваннях, манері поведінки, деталях портрета, інтер'єру – це виявляє типологічну близькість між письменниками.

На нашу думку, образ Гаркуна–Задунайського можна порівняти з гоголівським Ноздровим, з тією різницею, що діяльність героя Винниченка спрямована на суспільні потреби. Обом притаманні безалаберність, поривчастість, невміння зосереджуватись на чомусь одному, безцеремонність, здатність до пустого фантазування, гіперболізації, авантюризму: (Гоголь) "Пошли смотреть пруд, в котором, по словам Ноздрева, водилась рыба такой величины, что два человека с трудом вытаскивали штуку..." і т.п.; (Винниченко) "– Побачите самі... Я в один свій бенефіс узяв 227 руб. 36 копійок!" [1, с.106], насправді ж збір од вистави склав 6 рублів 73 копійки. По-ноздrowsьки звучать слова Гаркуна–Задунайського: "Гарненькі куліски?...Цілу неділю красив сам... Це – ліс. Бачите, он там з лівого боку ніби даже десь е...е... лужайка такая" [1, с.109]. Але декорація була дуже примітивною : "...посередині рами рівненько й чепурно зроблено сажею широку смугу, це – стовбур; з боків ішли теж рівненькі й чистенькі тонші смужки, то – гілля; по гіллях націплено кругленькі, як яблука, листя, штук по десять на кожній " [1, с.109]. Але продовження гоголівської традиції Винниченком, думається, полягає і в неоднозначності авторського ставлення до персонажа. Сприйняття Гаркуна–Задунайського оповідачем змінюється: від ідеалізації його в очікуванні зустрічі на початку оповідання, потім розчарування, що виражається яскравими лексичними засобами ("визвірившись на мене круглими банькатими очима") [1, с.98], до співчуття оповідача і відповідно автора. Тому ми вважаємо можливим поставити образ "антерпренюра" у галерею гоголівських "маленьких людей". Як життя Акакія Акакієвича Башмачкіна зігріває мрія про нову шинель, тим самим вносячи хоч якусь значущість у його існування, так і Винниченкового героя тішить мрія грати у театрі: "...нехай мені дають

мільйони, розумієте: мі-лій-о-ни! Щоб тільки я покинув сцену, я скажу їм: "Господа! Вы меня не знаете!... Сцена – це абсолютно все" [1, с.98]. Безкорисливе служіння прекрасному, навіть у такому комічному варіанті, викликає співчуття читача. Гаркун-Задунайський живе упроголодь, терпить сварки з жінкою, актрисою А.Галіною, безталанною і амбітною особою, збирає і намагається утримувати трупу, хай навіть з шевців і дрібних канцеляристів, сам виконує обов'язки режисера, гримера, актора, костюмера, адміністратора, наймає оркестр, який, на жаль, уміє тільки "ревти", а не грати. Його спроба утекти від дійсності у світ мистецтва, ілюзії роблять цей образ почасти трагедійним – ось він, гоголівський "сміх крізь сльози", який стає домінуючим у поетиці, смисло- і структуроутворюючим в оповіданні. Прочитавши твір Винниченка, хочеться по-пушкінськи вигукнути: "Боже, яка сумна наша Росія!"

Український письменник майстерно використовує широкий спектр засобів комічного – від гумору у змалюванні "лучшого номеру" у готелі до іронії (опис театру) в сатири (у зображенні побуту і духовних потреб провінційного міщанства). Комізм виявляється на сюжетному рівні (епізод вистави, коли актори не знають ролей і грають "по вдохновению", на образному (Гаркун-Задунайський, Галіна, хазяїн готелю Лейзер) та мовному рівнях (пафосність промов головного героя). Комічні авторські коментарі до слів антерпренера: "– Удивляетесь? – гукнула постать так, ніби я сидів від неї гін на двос принаймні. – И, конечно, поражаетесь? – Я таки справді і здивувався, і "поразился" [1, с.96]. Гоголівський прийом сатиричного розвінчання героїв, що полягає у зіставленні двох точок зору (якими вони бачать себе і якими їх бачить читач) стає однією зі стильових ознак Винниченка. Але гоголівські герої не здатні на високі душевні поривання, у чому зовсім не відмовиш героєві оповідання Винниченка. Як слушно підкреслюють О.Гнідан і Л.Дем'янівська, "Винниченкові вдалося поєднати непоквдане: буденне і "вічне", комедійне –ексцентрику душі – її протиріччя, її постійне перебування між комедійним і трагічним, з іронією, яка знаходить вихід в анекдотичних ситуаціях " [2, с.124]. Винниченко не шкодує сатиричних фарб, щоб змалювати екзальтованість головного героя. Примітивні афектації, мелодраматичні шаблони у поведінці, як слушно зазначає В.Панченко [3], дозволяють бачити у цьому образі об'єкт сатири. Гаркун-Задунайський не відділяє життя від сцени, він виходить із брудного номера готелю, "як король...". Але його ідеалізоване ставлення до життя, здатність навіть на приниження заради гри на сцені викликають співчуття.

Авторські коментарі, слушні зауваження оповідача, ліризм пейзажних замальовок – все це створює неповторний і яскравий індивідуальний стиль Винниченкової прози.

Мовні характеристики персонажів заслуговують окремого серйозного дослідження. У виразності та багатстві мовних засобів виразності у творчості Винниченка бачимо розвиток традицій геніального

попередника. Говорячи про засоби творення образів, не можна обминути питання про використання українським письменником прийому прозивних прізвищ. Подвійне прізвище головного героя можна інтерпретувати, наприклад, так : «Гаркун» указує на штучну артистичну манеру говорити і на гіперболізований організаційний запал його носія, на здатність "гаркнути" на інших, що він робить досить часто під час репетицій; а друга частина прізвища підкреслює театральну умовність усього характеру героя, його невміння розрізняти реальність та ілюзію. Крім того, складне прізвище антерпренера викликає асоціацію з образом Сквозник-Дмухановського із гоголівського "Ревізора".

Як бачимо, між художніми світами Гоголя і Винниченка існує ідейно-естетична близькість. Реалістичні принципи зображення дійсності, прийоми психологічного розкриття героя, актуальність порушених проблем, віртуозне володіння словом, збагачення системи художніх засобів, сатирично-трагедійний пафос гоголівської творчості знайшли продовження в індивідуальному стилі одного з найвизначніших українських письменників ХХ століття.

Література

1. Винниченко В. Краса і сила / Упоряд., авт. приміт. Федченко П., авт. передм. І.Дзеверин. – К.: Дніпро, 1989.

2. Глідан О.Д., Дем'янівська Л.С. Володимир Винниченко: Життя, Діяльність, Творчість. – К.; 1996.

3. Панченко В. Рання проза Володимира Винниченка (1902 – 1907). Стаття друга // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 9-15.

Аннотация

Предметом рассмотрения в рамках данной статьи является проблема влияния сатирических традиций Н.В.Гоголя на творчество одного из талантливейших украинских писателей первой половины ХХ века В.К.Винниченко (1880-1951). На примере рассказа "Антерпреньор Гаркун-Задунайський" устанавливаются типологические взаимосвязи между художественными концепциями Винниченко и его гениального предшественника. Сопоставительный анализ производится на идейно-тематическом, образном и поэтическом уровнях.